

Pregledni rad
Primljeno: 20. prosinca 2020.
<https://doi.org/10.20901/pm.58.1.02>

“Markovićeve stranka”: Savez reformskih snaga Jugoslavije – osnivanje, program i izbori 1990.

VLADIMIR FILIPOVIĆ

Libertas međunarodno sveučilište, Zagreb

Sažetak

U članku se prati politička stranka Savez reformskih snaga Jugoslavije koju je u srpnju 1990. osnovao posljednji predsjednik Saveznog izvršnog vijeća Jugoslavije Ante Marković. Stranka je bila politička akcija kojom je Ante Marković nastojao kapitalizirati vlastitu popularnost i dobiti politički legitimitet u demokratskom sustavu. Prikazuje se organiziranje i djelovanje stranke od osnivanja do sudjelovanja na izborima u četiri jugoslavenske republike 1990. – Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji. Pažnja je posvećena najvažnijim aspektima programa stranke – tržišnoj ekonomiji i očuvanju jugoslavenske države. Uz to analiziraju se kritike različitih političkih protivnika širom Jugoslavije upućene stranci. Dodatno se analizira neuspješno sudjelovanje Saveza reformskih snaga Jugoslavije na prvim demokratskim izborima 1990. Zaključuje se kako je stranka u izbornim aktivnostima podbacila u približavanju nižim slojevima društva i nije uspjela ostvariti značajniji izborni rezultat protiv nacionalnih stranaka. Za potrebe ovoga članka korištena je dostupna znanstvena i memoarska literatura te opsežni novinski izvori.

Ključne riječi: Ante Marković, Savez reformskih snaga Jugoslavije, izbori 1990., reforme, raspad Jugoslavije

Uvod

U brojnim analizama procesa raspada Jugoslavije nezaobilazno je ime posljednjeg predsjednika Saveznog izvršnog vijeća (SIV) Ante Markovića. U znanstvenim, publicističkim i memoarskim djelima Marković je uvijek optimistični, nasmijani lik koji ekonomskim reformama nastoji spasiti Jugoslaviju (Hudson, 2003; Silber i Little, 1996: 83; Zimmerman, 1997: 86). Uz to pažnja se eventualno posvećuje njegovim ekonomskim reformama, koje su uglavnom okarakterizirane kao kvalitetne

jer su mogle voditi stabilnosti (Meier, 1995: 152; Ramet, 2008: 354), a u nekim je studijama Marković okarakteriziran kao "liberal iz Hrvatske" koji prihvaća savjete MMF-a i sprema šok-terapiju (Woodward, 1995: 114).

Suglasnost očito postoji u konstataciji kako je Marković ekonomskim reformama nastojao spasiti Jugoslaviju od raspada i kaosa. Isto tako tu konstataciju možemo primijeniti i na druge Markovićeve političke poteze, prije svega na ono što je tema ovoga članka – osnivanje stranke Savez reformskih snaga Jugoslavije (SRSJ). Međutim, dok su Markovićeve ekonomske reforme uglavnom analizirane, osnivanje, program i aktivnost SRSJ-a ostali su dobrim dijelom nepoznati i prepušteni vjери u memoriju sudionika i promatrača. U brojnim studijama tema je dotaknuta samo donekle ili nije uopće (npr. Ramet, 2008). Marginalno se spominje kako je osnivanje stranke bio zakašnjeli Markovićev potez (Meier, 1995: 152), koji je mogao spasiti državu (Bennet, 1995: 120) i suzbiti rastući nacionalizam (Djokić, 2003). U nekoliko studija SRSJ je dobio nešto više prostora, gotovo jednu stranicu (Tomas, 2002: 82), ali bez ikakve detaljnije razrade.

Iako su izbori 1990. u četiri republike (Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji) prošli uz značajno sudjelovanje SRSJ-a, u studijama koje analiziraju prve izbore to je spomenuto tek uzgredno (Arnautović, 1996; Goati, 1998; Goati i Darmanović, nep.; Herceg i Tomić, 1998; Aziri, 2013; Stojanović, 2014), dok je glavna analiza posvećena strankama koje su odnijele pobjedu. To je razumljivo s obzirom na kasniji razvoj događaja i predmet istraživanja navedenih autora. Međutim, ostaje i tu stanovita praznina kada je u pitanju SRSJ, koji je u to vrijeme nudio potpuno izdvojen program i ostao na margini. Postavlja se pitanje zašto se to dogodilo. Kako je to izgledalo na razini programa, ustroja ili predizborne kampanje?

Dakle, ovaj rad na deskriptivnoj razini pokušava prikazati djelatnost i program jedne "porazene" i "zaboravljene" političke stranke iz 1990. Na analitičkoj razini pokušava kritički promatrati djelatnost SRSJ-a uz moguće odgovore zašto je stranka ostala na margini. Je li SRSJ zaista mogao spasiti Jugoslaviju? Pri tome odgovore tražimo unutar okvira programa i djelovanja SRSJ-a, ne ulazeći u razloge popularnosti pobjedničkih stranaka. Valja još napomenuti da su se aktivnosti SRSJ-a nastavile i nakon izbora, ali za potrebe ovoga rada zaustavit ćemo analizu na izborima 1990., nakon kojih cjelokupna politička scena, pa tako i SRSJ, ulazi u potpuno novo razdoblje.

Za potrebe ovog istraživanja morali smo se osloniti na izvore iz tiskanih medija. Analizirana je arhiva hrvatskih (*Vjesnik*, *Večernji list*, *Slobodna Dalmacija*), srpskih (*Borba*, *Politika*, *Duga*, *Večernje novosti*, *Nin*) i bosanskohercegovačkih (*Oslobođenje*) novina. Najkvalitetniji izvori pri tome su se mogli pronaći u SRSJ-u relativno sklonoj *Borbi* (do određenog razdoblja), novinama saveznog karaktera. Memoarska literatura o toj temi relativno je rijetka jer najvažniji akteri nisu napisali memoare.

U fokusu nekih drugih važnih izvora (npr. svjedočenja Ante Markovića i Nenada Kecmanovića pred ICTY-jem) bili su događaji nakon 1991. Bez obzira na ograničenja, novinski su izvori ipak omogućili da se napiše članak o SRSJ-u u 1990. godini.

Osnivanje Saveza reformskih snaga Jugoslavije

Ante Marković najavio je mogućnost osnivanja stranke u ožujku 1990. na sjednici Ustavne komisije Skupštine SFRJ: “samo onaj tko dobije većinu na višepartijskim izborima – podršku sa strane građana – ima pravo i da kreira i vodi politiku ove zemlje...” Nekoliko dana poslije u Zagrebu na susretu s hrvatskim privrednicima ponovio je kako je spreman ući u borbu za parlament “i suradnju sa svim progresivnim snagama”.¹ Bilo je to u jeku predizborne kampanje u Hrvatskoj u kojoj je podržavao Savez komunista Hrvatske – Stranku demokratskih promjena (SKH-SDP), a ta stranka istovremeno se pozivala na njegov program gospodarskih reformi.

Glasine o stranci, odnosno o širokoj koaliciji kojoj bi temelj bio program reformi SIV-a, Marković je ozbiljnije pokrenuo krajem svibnja 1990. u intervjuu BBC-u.² Bio je to politički odabran trenutak: u Sloveniji i Hrvatskoj održani su izbori na kojima je SKH-SDP izgubio. Na saveznoj razini na mjestu predsjednika Predsjedništva zamijenjen je slovenski član Janez Drnovšek i njegovo mjesto zauzeo je Borisav Jović, dogmatski komunist blizak Miloševiću.³ Postojao je niz bojazni u odnosu na Jovićevo držanje prema SIV-u.⁴ Ujedno su najavljeni izbori u preostale četiri republike te izbori za Saveznu skupštinu (koji nikada neće biti održani). Nakon najava krajem svibnja te priprema u lipnju i srpnju Ante Marković napravio je korak dalje tijekom godišnjeg odmora od dužnosti predsjednika SIV-a. Na Kozari je 29. srpnja na uobičajenom obilježavanju bitke, mitskog događaja u kulturi sjećanja socijalističke Jugoslavije, potaknuo osnivanje SRSJ-a. Značaj Kozare zasigurno je bio važan u Markovićevu odabiru lokacije. Radilo se o velikom narodnom zboru koji je naglašavao posvećenost jugoslavenstvu. Ujedno, Markoviću je bio odan i lokalni Savez komunista (SK) u općini Prijedor te je predsjednik Skupštine općine Prijedor Marko Pavić otvorio skup. U Markovićevoj pratnji bio je Bogić Bogićević, bosanskohercegovački član Predsjedništva SFRJ.⁵ Nakon izvođenja jugoslavenske himne

¹ Četiri najave od marta, *Borba*, 29. 5. 1990.

² Koalicija na vladinom programu, *Borba*, 29. 5. 1990.; Jasan i sveobuhvatan program, *Borba*, 31. 5. 1990.

³ Politička figa iz ekonomskog džepa, *Večernji list*, 29. 5. 1990.

⁴ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) / Cases: Slobodan Milošević (IT-02-54-T) / Witness: Ante Marković.

⁵ Marković u stranačkom kolu, *Vjesnik*, 9. 8. 1990. Nekoliko dana ranije Hrvatski je sabor donio amandmane na Ustav, kojima je izbacio socijalističke simbole, a u Srbu je održan Srpski narodni sabor koji je naglašavao suverenitet Srba u Hrvatskoj. Oba događaja krug oko SRSJ-a vidio je kao zaoštavanje krize i nepovoljna po stabilnost Jugoslavije.

Marković je održao govor u kojemu se obratio "dragim građanima Jugoslavije" (bez "drugovi i drugarice"). Spomenuo je slavu Kozare kao "epopeju koju prepoznaje cijeli svijet". Afirmativno je govorio o Jugoslaviji, Titu, AVNOJ-u i nesvrstanoj politici, a kritički o dogmatskim snagama. Naglasio je da je zabrinut podjelama i da postoje snage koje "žele da nas posvade": "Ne želite više nikakve sukobe, ne želite više nikakve krvi, a najmanje bratoubilačke, da želite poručiti da živite zajedno."⁶ Dodatno je naglasio kako podržava pluralizam i demokraciju. Govoreći o ekonomiji, Marković je hvalio reformske napore SIV-a, isticao uspjehe ekonomske politike, hvalio se deviznim rezervama, kritizirao socijalističku ekonomiju kao uzrok krize i najavio prelazak na tržišnu ekonomiju uz spomen socijalne pravednosti.⁷

Masa prisutna na skupu, čiji se broj procjenjivao između 20 000 i 100 000 ljudi, bila je oduševljena i više je puta pljeskom prekidala Markovićev govor. Dominirale su jugoslavenske zastave, zastave SK i slike Tita. Masa je klicala: "Ante, Ante" i "Jugoslavija, Jugoslavija". Organizatori su istaknuli parole: "Pluralizam da – nacionalizam ne", "Program SIV-a program napretka". U publici su se mogli vidjeti transparenti: "Svi nas se mante – jaki smo ko Ante", "Nećemo nacionalni zoološki vrt", "Tko falsificira prošlost nema budućnost", "Više Markovića – manje Mutivodića", "Od Vardara pa do Triglava – cijela Juga jedna avlija".⁸ Iako je Marković kritizirao dogmatske komuniste kao prepreku reformama, upitno je koga je okupljena masa vidjela kao protivnike. Novinar *Vjesnika* je primijetio kako su posjetitelji sebe prvenstveno definirali kao Titove sljedbenike kojima je u fokusu Jugoslavija. Markovića su vidjeli kao potencijalnog Titovog nasljednika i spasitelja Jugoslavije (moglo bi se govoriti o recidivu kulta ličnosti), a kao prepreku tomu prvenstveno novoizabranu vlast u Sloveniji i Hrvatskoj, a ne dogmatske snage u Srbiji.⁹ U reakcijama na Markovićev govor isticano je prije svega jugoslavenstvo, a dijelovi govora o tržišnoj ekonomiji potpuno su ignorirani. Iako Marković neće odustati od isticanja prednosti slobodnog tržišta, u središtu pažnje njegovih pristaša bit će jugoslavenska orijentacija. Npr. jedan radnik iz Zenice prepun emocija, zaognut jugoslavenskom zastavom, odlazeći je poručio: "Želimo Anti Markoviću sve najbolje, da se naša Jugoslavija ne razdvaja... da živimo u bratstvu i jedinstvu kao i do sada."¹⁰ U postojećim okolnostima to je bio očito jedini način da se stvori stanovita politička baza nasuprot onoj koju su u isto vrijeme vrlo uspješno stvarale nacionalne stranke.

⁶ Glas za reformu glas za budućnost, *Oslobođenje*, 30. 7. 1990.

⁷ Isto.

⁸ Marković u stranačkom kolu, *Vjesnik*, 9. 8. 1990.

⁹ Isto.

¹⁰ Dobrodošla stranka, *Oslobođenje*, 30. 7. 1990.

Početak kolovoza istraživanje javnog mnijenja (uz određenu rezervu prema tadašnjim anketama) pokazivalo je kako SRSJ uživa oko 49% podrške u Jugoslaviji. Prema republikama to je bilo: 72% u BiH, 70% u Makedoniji, 64% u Crnoj Gori, 49% u Hrvatskoj, 33% u Srbiji, 16% u Sloveniji te 13% na Kosovu.¹¹ BBC je u svojim vijestima istaknuo kako je Marković prvi jugoslavenski političar poslije Tita koji se izdignuo iznad uskog nacionalizma i zadobio široku podršku među svim narodima Jugoslavije.¹²

Nakon skupa na Kozari počelo je osnivanje inicijativnih odbora SRSJ-a. Odbori su ovisili o osobama i/ili institucijama na koje se Marković oslanjao u pojedinim sredinama. Ponegdje je Općinski komitet (OK) preuzeo ulogu Inicijativnog odbora, primjerice u Tuzli.¹³ U drugim slučajevima to su bila izvršna tijela nekih općina, uredi Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN), omladinske organizacije, lokalna radio-stanica, pošta (npr. ako je direktor pošte bio odan Markoviću) ili u krajnjem slučaju privatni stanovi.¹⁴ Članstvo u SRSJ-u nije isključivalo članstvo u nekoj drugoj stranci, već je osnovni uvjet bio podrška reformama koje provodi SIV. Tako je najavljeno kako će se niz postojećih stranaka priključiti SRSJ-u. Od početka vodstvo SRSJ-a računalo je na koalicijske partnere: Jugoslavensku zvezu iz Ljubljane, Jugoslovensku narodnu stranku u Crnoj Gori, Jugoslavensko udruženje dobronamjernih građana, SKH-SDP u Hrvatskoj, Savez seljačkih stranaka Jugoslavije i Demokratski savez Kosova.¹⁵ Počeli su i pregovori s predstavnicima Udruženja za jugoslavensku demokratsku inicijativu (UJDI) kao udruženja projugoslavenskih intelektualaca.¹⁶ Stranka Jugoslavena, koju je vodio Ante Ercegović, uputila je proglas svojim članovima da se okupe oko SRSJ-a te mu se odlukom Izvršnog odbora u Zagrebu pridružila bez konzultiranja s članstvom.¹⁷ Niz stranaka u Vojvodini najavilo je partnerstvo, uključujući Demokratsku zajednicu vojvođanskih Mađara te Ligu socijaldemokrata Vojvodine Nenada Čanka.¹⁸ U rujnu se govorilo o broji od dva milijuna članova: milijun koji je direktno pristupio SRSJ-u te milijun kroz druge stranke.¹⁹ Članovi SIV-a nisu kolektivno ulazili u SRSJ, već je to ostalo

¹¹ Levo znoj, krv i suze desno, *Novosti*, 9. 8. 1990.

¹² Markovićevo čudo privuklo pažnju, *Vjesnik*, 28. 5. 1990.

¹³ Neki kude, neki..., *Vjesnik*, 2. 8. 1990.

¹⁴ Novi inicijativni odbori SRSJ, *Borba*, 10. 8. 1990.

¹⁵ Partneri Markoviću, *Vjesnik*, 11. 8. 1990.

¹⁶ Predstavnici UJDI-a kod Markovića, *Borba*, 15. 9. 1990.

¹⁷ Stranka Jugoslavena prilazi Markovićevoj stranci, *Vjesnik*, 3. 8. 1990.; Saradnja sa strankom Jugoslavena, *Borba*, 23. 8. 1990.

¹⁸ Program vlade program saveza, *Borba*, 11. 9. 1990.

¹⁹ Bez robovanja šablonama, *Borba*, 10. 9. 1990.

na njihovoj osobnoj procjeni.²⁰ Konkretni kandidati i koalicijski partneri postat će poznati javnosti tek u rujnu i listopadu 1990., sa snažnim naglaskom na osobu Ante Markovića i vođe SRSJ-a u pojedinim republikama.

Program

Već pri osnivanju SRSJ-a Marković je istaknuo kako je program njegova Saveza dobro poznat i "da ga zna svaki građanin naše zemlje"²¹ Ipak, osnivački program SRSJ-a bio je dijelom nejasan, otvoren, i do konkretnijih odgovora tek se trebalo doći, a u temelju mu je bio program reformi SIV-a.²² Sažeto bi se moglo reći da je program značio: reforme, tržišnu ekonomiju, očuvanje Jugoslavije te višestranačje (ali ne rušilačko, kako su naglašavali iz SRSJ-a).²³ Marković je u svojim nastupima SRSJ opisivao kao "napredne, liberalne snage koje žele reforme" nasuprot "konzervativnih, dogmatskih, ultralijevih i ultradesnih snaga koje žele sačuvati svoju vlast". Tvrdio je da program reformi koje provodi SIV "predstavlja realnu osnovu za jednu novu kvalitetu odnosa u zemlji, za jedan novi sadržaj koji omogućuje da se konstituiraju potpuno nova Jugoslavija... Pokazala se potreba da takav sistem i na njemu građana Jugoslavija treba da dobiju podršku u cijeloj zemlji, te da nosioci te koncepcije, te politike, dobiju mandat na izborima tako da mogu tu politiku sprovesti do kraja."²⁴

Ključna točka reformi koje je naglašavao Marković odnosila se na brzi prelazak cijele Jugoslavije na sustav tržišne ekonomije, privatizaciju gospodarskih subjekata i tržišne odnose koji dominiraju u društvu. Politički je pluralizam, prema Markoviću, potpuno prividan ako se bitno ne promijeni karakter vlasništva. Prema tome, zamjena jedne političke partije s njih nekoliko neće ništa bitno promijeniti. Marković je sebe vidio kao liberala te je uporno naglašavao prednosti slobodne tržišne ekonomije. Pri tome je ponekad isticao nužnost postojanja socijalne države kao one koja štiti najslabije.²⁵ U govorima je ipak ostao naglasak na reforme, tržište i privatizaciju. Strani kapital je dobrodošao, naglašavalo se.²⁶ Marković je tvrdio je kako se Jugoslavija može reformirati u tržišnu ekonomiju i proći tranziciju u demokraciju za pet godina, dok će drugim socijalističkim državama trebati mnogo dulje.²⁷

²⁰ U kojoj su stranci ministri, *Borba*, 4. 8. 1990.

²¹ Stranka reformskih snaga izlazi na jugoslovenske izbore, *Borba*, 30. 7. 1990.

²² Bez robovanja šablonama, *Borba*, 10. 9. 1990.

²³ Svi za Jugoslaviju, *Oslobođenje*, 30. 7. 1990.

²⁴ Program za celu zemlju, *Borba*, 15. 9. 1990.

²⁵ Pokret za pobjedu, *Oslobođenje*, 30. 7. 1990.

²⁶ Pridružite se, *Borba*, 22. 8. 1990.

²⁷ Kako pobediti a ne izgubiti, *Borba*, 4. 8. 1990.

Jedinstveno jugoslavensko tržište, prema Markoviću, osim što nudi ekonomske koristi za sve, naprosto će natjerati državu na integriranje. Stoga je dilema oko budućeg političkog uređenja Jugoslavije lažna i nebitna. Rasprava “federacija ili konfederacija”, vjerovali su u SRSJ-u, potpuno je bespredmetna i nametnuta te je ostavljena za poslije izbora. Marković je tvrdio kako je to pitanje nametnuto baš zato što Jugoslavija nije reformirana te to postaje “jabuka razdora”. “Glavno opredjeljenje oko budućnosti uređenja zemlje je razum”, isticao je potpredsjednik SRSJ-a i SIV-a Živko Pregl.²⁸ Potpuno je svejedno hoće li budući jugoslavenski parlament imati jedan ili dva doma jer je najbitnije dobiti široke ovlasti vlade i kancelarski sustav (naravno, s Markovićem na čelu).²⁹ Istovremeno, bilo je jasno da izbornog zakona na saveznoj razini nema i da će ga vrlo teško biti.

Iako je dilema između federacije i konfederacije ostavljena za raspravu poslije izbora, spominjana kao irelevantna i konstruirana, SRSJ je ipak bio daleko bliži modelu federacije. Buduća jugoslavenska federacija, govorili su u SRSJ-u, bit će zajednica ravnopravnih te će imati zajedničko tržište s tržišnom ekonomijom i integrirati se u suvremene europske tokove. U toj će se federaciji, na što je stavljan naglasak, “prava garantirati svakom građaninu, svakom poduzeću, svakoj republici, ali i pravo Jugoslaviji kao cjelini”.³⁰

U literaturi se SRSJ spominje kao stranka “ljevica” (Glaudić, 2011: 107) i takvom ju je vidjela većina jugoslavenske javnosti. Živko Pregl definirao je SRSJ kao stranku umjerene ljevica kojoj je mjesto među socijalističkim strankama te se nalazi između nacionalista s jedne i komunističkih dogmatika s druge strane.³¹ Istovremeno, razlika između “lijeve” i “liberalne” stranke nije sasvim jasno isticana. Marković je sebe opisivao kao liberala i reformista. Ubrzo će takva podjela biti donekle vidljiva u BiH, iako će – pogotovo zbog aktivnosti protivnika, stavljanja ekonomskih pitanja u drugi plan te isticanja onih nacionalnih – SRSJ ostati prepoznat prvenstveno kao “lijeva” snaga. Glavni razlog takvom svrstavanju zasigurno nije bio ekonomski program Markovića, već nadnacionalni karakter SRSJ-a i afirmativan odnos stranke prema socijalističkoj prošlosti. Npr., Marković je govorio da je “hod za reforme kao nekad hod revolucije”.³² SRSJ, isticalo se, neće “prekrajati istoriju” i vaditi “avete prošlosti” kao nacionalno ekskluzivne stranke. Na taj način nudi Jugoslaviju svima sa svim građanskim pravima i bez straha od građanskog rata.³³

²⁸ Pregl ostao tajanstven, *Vjesnik*, 18. 9. 1990.

²⁹ Kako pobediti a ne izgubiti, *Borba*, 4. 8. 1990.

³⁰ Jugoslavija kao normalna zemlja, *Vjesnik*, 3. 9. 1990.

³¹ Pregl ostao tajanstven, *Vjesnik*, 18. 9. 1990.

³² Pokret za pobjedu, *Oslobođenje*, 30. 7. 1990.

³³ Jugoslavija kao normalna zemlja, *Vjesnik*, 3. 9. 1990.

Jedan komentator sklon SRSJ-u formulirao je to ovako: "Kad se nadišu čistog hrvatskog zraka i promuknu od dokazivanja da nije mala triput ratovala, sledbenici nacionalnih programa će kad-tad postaviti pitanje koliko hleba mogu da kupe za svoj osobni dohodak..."³⁴ Tako se SRSJ nastojao nametnuti kao politička snaga koja se nalazi između komunističkih dogmatika i birokrata, koji i dalje nude "politiku jednakih stomaka", te s druge strane nacionalnih stranaka koje nude "politiku praznih stomaka".

Reakcije i kritike

U Sloveniji i Hrvatskoj, republikama u kojima su već održani izbori, odnos prema SRSJ-u bio je sumnjičav, ali vlast je bila u rukama demokratski izabраниh stranaka koje ga se nisu imale razloga plašiti. Tako reakcija vlasti nije bila pretjerano žestoka, već je ostala na razini sumnje. Isto tako, liberalne pozicije već su zauzele druge stranke i političari koji su imali bolju reputaciju boraca za liberalne principe od reformiranih komunista (npr. Vlado Gotovac u Hrvatskoj). U Sloveniji je reakcija i nove vlasti i oporbe prema SRSJ-u bila sumnjičava i bez posebne podrške. Općenito je podrška programu SIV-a u Sloveniji bila nešto slabija, jer se smatralo da Slovenija plaća nerazmjerno visok trošak stabilizacije.³⁵ DEMOS je bio vrlo rezerviran prema SRSJ-u,³⁶ ali i druge stranke, uključujući slovenske liberalne. Ključno pitanje je bilo da li se iza Markovićeve SRSJ-a krije unitarizam.³⁷ Uz to, pitalo se kako Marković misli natjerati Sloveniju da pristane na federaciju.³⁸

U Hrvatskoj je vladajuća Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) vidjela SRSJ kao "retrogradnu koncepciju" usmjerenu na "promašenu koncepciju spašavanja države koja je prošlost". "Igrači isti, samo je dres promijenjen", tvrdili su u HDZ-u.³⁹ U isto vrijeme predsjednik Tuđman je tvrdio da podržava Markovićeve reforme i ekonomske tranzicije, ali ne i pokušaj obnove centralizacije (Marijan, 2015: 372). Ipak, hrvatska vlast nije previše kritizirala Markovića: nije im bio direktan konkurent za vlast, a i smatralo se da Marković uživa podršku iz inozemstva, pa bi napadi na njega narušili ugled Hrvatske. Konačno, Marković je bio percipiran kao daleko manje zlo od unitarnih krugova iz Beograda (isto).

Stranka koja je u Hrvatskoj polagala pravo na liberalne ideje, Hrvatska socijalno liberalna stranka (HSL), negativno se odnosila prema SRSJ-u. Za njih je to tek

³⁴ Dve rukavice u lice, *Novosti*, 7. 6. 1990.

³⁵ Strpljenje pri kraju, *Vjesnik*, 7. 11. 1990.

³⁶ Antisrpska avantura, *Borba*, 2-3. 6. 1990.

³⁷ Optimistični kapetan tonuće lađe, *Borba*, 2-3. 6. 1990.

³⁸ Uvažavanje s rezervom, *Borba*, 31. 7. 1990.

³⁹ Od pozdrava do nevjerice, *Vjesnik*, 30. 5. 1990.; Uvažavanje s rezervom, *Borba*, 31. 7. 1990.

“nadomjestak propalog SKJ” koji štiti centralizam. U stranci koja je bila usmjerena na “lijevu scenu”, SKH-SDP-u, vodstvo je skromno podržavalo SRSJ i najavilo koaliciju. U stranci je bilo onih koji su smatrali da se ekonomski program SRSJ-a može pohvaliti, ali da je “zabluda spašavanje federacije”, te onih poput Zdravka Tomca koji je tvrdio kako “mi još nismo digli ruke od Jugoslavije” te kako treba pozdraviti SRSJ.⁴⁰

Nacionalne stranke općenito su skeptično gledale na SRSJ. Stranka demokratske akcije (SDA) u BiH bila je vrlo distancirana ističući kako je ono za što se zalaže SRSJ promašeno, prevladano i protiv interesa Muslimana. Ipak, SDA nije otvoreno kritizirao Markovića.⁴¹ U Makedoniji je Unutarnja makedonska revolucionarna organizacija (VMRO) SRSJ nazivala “pašičevskom koncepcijom”, “nekom vrstom nove SHS u kojoj za Makedoniju neće biti mjesta”.⁴² Novinar *Slobodne Dalmacije* Josip Jović komentirao je to tezom kako SRSJ naprosto ne pogađa ključni interes u političkom trenutku, a to je interes za povijesno zakašnjelim procesom formiranja nacionalnih država. Uz to, javlja se s liberalnim programom koji je ekonomski nemilosrdan.⁴³

U Vojvodini je SRSJ podržavao cijeli niz stranaka, skupina, a posebno predstavnici nesrpskih naroda. To je značilo da su protivnici Markovića oni na vlasti, odnosno vodstvo SK Vojvodine koje se vlasti domoglo uz Miloševićevu pomoć u antibirokratskoj revoluciji. Glasni napadi na Markovića i SRSJ dolazili su od predsjednika vlade Vojvodine Radomana Božovića, koji ih je optuživao za sve probleme.⁴⁴ Ni na Kosovu SRSJ nije stajao dobro. Vodstvo kosovskih Albanaca bilo je sumnjičavo prema Markoviću jer je “lomio pogaču” s pokrajinskim rukovodstvom koje je vlast preuzelo 1989. i jer se zalagao za opstanak Jugoslavije.⁴⁵ Za to će, smatrali su, biti potrebni kompromisi sa Srbima, a tu će Kosovo biti prvo žrtvovano.⁴⁶

Najglasnije i najžešće kritike, koje su čak prelazile razinu pristojnosti, dolazile su iz Srbije. Još prije osnivanja stranke iz Miloševićevog je tabora od Markovića tražena ostavka.⁴⁷ Tvrđili su kako Marković nema moralno pravo osnivati stranku jer ga je SK doveo na vlast, “a on sad pravi svoju partiju” i “otkud mu moralno

⁴⁰ Gdje prestaje SIV, a počinje stranka, *Vjesnik*, 17. 11. 1990.

⁴¹ Uvažavanje s rezervom, *Borba*, 31. 7. 1990.; Marković kao najveći bosanski političar, *Vjesnik*, 9. 8. 1990.

⁴² Razgovor ultimatumima, *Vjesnik*, 7. 11. 1990.

⁴³ Ante spašava Jugoslaviju, *Nedjeljna Dalmacija*, 11. 11. 1990.

⁴⁴ Kanonada na Antu, *Dnevnik*, 12. 11. 1990.

⁴⁵ Kobna pogača, *Vjesnik*, 7. 11. 1990.

⁴⁶ Marković kao najveći bosanski političar, *Vjesnik*, 9. 8. 1990.

⁴⁷ Pre stranke ostavka, *Večernje novosti*, 28. 5. 1990.

pravo kao bivšem komunistu da u članstvo poziva nekomuniste".⁴⁸ U Centralnom komitetu (CK) Srbije tvrdili su kako je osnivanje stranke "nečuveno i neviđeno u istoriji".⁴⁹ Ubrzo će se sve vodeće stranke u Srbiji nadmetati u kritikama i napadima na Markovića i SRSJ. Čak će i Demokratska stranka biti suzdržana, uz komentar kako nemaju sve stranke u Srbiji priliku za istu reklamu kao SRSJ, u kojoj Marković zloupotrebljava položaj saveznog premijera.⁵⁰

Dvije najvažnije točke programa SRSJ-a: Jugoslavija i slobodno tržište – bile su meta kritika u Srbiji. U tome su bile suglasne i Miloševićeva Socijalistička partija Srbije (SPS) i Draškovićev Srpski pokret obnove (SPO), kao i vodeća lica nacionalističke scene Srbije.⁵¹ SPS je optužio Markovića i SRSJ da su preblagi prema Tuđmanovoj Hrvatskoj, Kosovu, separatističkoj Sloveniji i islamskom fundamentalizmu u BiH. SPO je tvrdio da je osnivanje SRSJ-a "antisrpska zavjera na liniji Vatikan-Teheran kojom Tuđman i Zulfikarpašić zadovoljno trljaju ruke".⁵² Tvrdili su kako je jugoslavenstvo SRSJ-a nastavak antisrpske politike. Poručivalo se Markoviću da je Jugoslavija ugrožena u Sloveniji i Hrvatskoj i "neka ide u Hrvatsku jer je od tamo i došao".⁵³ Marković je uspoređen s Titom, koji je došao iz Zagreba u Beograd 1941., ovaj put sa zadatkom da odvede Srbe u još jednu zabludu zvanu Jugoslavija. Njegovi pristaše nazvani su "salonski intelektualci i deca iz dobrostojećih porodica", "propali autonomaški novinari, bivši direktori bivših marksističkih centara... ujdijevci i Jugosloveni", uz poruku: "Idite u Zagreb".⁵⁴

U pogledu Markovićeve ideje slobodne tržišne ekonomije SPS i SPO također su bili suglasni. Marković je agent stranih korporacija koji želi "Srbe staviti pod dominaciju svetskih multinacionalnih kompanija". Njegov program nije uspješan, a posebno ne za srpske radnike i seljake. Radi podrške Zapada, tvrdili su, "Marković je obećao strancima prodati sva jugoslavenska poduzeća što će značiti stotine tisuća otkaza...".⁵⁵ U takvim kritikama upućenim SRSJ-u bilo je vrlo dobro vidljivo ono što su intelektualci okupljeni oko Saveza nazvali "bijegom od modernosti" (Popov, 1996).

⁴⁸ Marković kao najveći bosanski političar, *Vjesnik*, 9. 8. 1990.

⁴⁹ Po običaju opet različito, *Borba*, 2-3. 6. 1990.; Protiv stranke za promene, *Novosti*, 29. 5. 1990.

⁵⁰ Uvažavanje s rezervom, *Borba*, 31. 7. 1990.

⁵¹ Uslovi za četvrtu Jugoslaviju, *NIN*, 3. 8. 1990.

⁵² Antisrpska avantura, *Borba*, 2-3. 6. 1990.

⁵³ Antisrpska politika u obrani jugoslovenstva, *Politika*, 9. 8. 1990.; Neozbiljne najave Ante Markovića, *Politika*, 27. 5. 1990.

⁵⁴ Ima li nade za Radovana, *Duga*, 28. 9. 1990.

⁵⁵ U stranku sa ostavkom, *Borba*, 29. 5. 1990.

Iako je nakon Markovićeve najave bilo pregršt komentara kako je Markovićev potez neviđen i kako u normalnim državama stranke biraju premijera, a u slučaju Jugoslavije premijer osniva stranku, to ipak nije bio tako jedinstven slučaj.⁵⁶ Vrlo je aktualan bio slučaj Adolfa Suareza u Španjolskoj, koji je postao premijer u autokratskoj Španjolskoj 1976., osnovao stranku Unija demokratskog centra s kojom je pobijedio na prvim slobodnim izborima 1977., a nakon toga vodio uspješnu demokratsku tranziciju (Merkel, 2011: 168-169). Ipak, pred Markovićem je bio znatno teži zadatak od onoga kakav je imao Suarez: osim demokratske tranzicije Marković je poticao i prelazak u sustav tržišne ekonomije. Isto tako, Suarez nije imao protivnike kakve je imao Marković, prije svega Miloševića.

Bosna i Hercegovina

Već pri samom osnivanju SRSJ-a isticana je BiH kao osnova buduće Jugoslavije i bazna republika za SRSJ. Marković je računao na 400 000 do 500 000 simpatizera u BiH i aktivno se pristupilo organiziranju stranke. Pri tome su isticane ideje da BiH ne može postojati bez jugoslavenskog okruženja, da postoji skladan suživot različitih naroda u urbanim sredinama BiH i da se može zaustaviti rast popularnosti nacionalnih stranaka.⁵⁷

Inicijativni odbori SRSJ-a zabilježili su velik priljev zainteresiranih, pogotovo dotadašnjih reformski orijentiranih članova SKBiH. Nasuprot Savezu komunista BiH – Savezu za demokratske promjene (SKBiH-SDP), koji je vodio Nijaz Duraković, SRSJ se činio kao trenutku primjereniji, jer stavlja naglasak na tržišne reforme. Prvi predsjednik SRSJ-a BiH bio je profesor Fakulteta političkih nauka u Sarajevu Džemal Sokolović. Ubrzo se kao ključna osoba SRSJ-a BiH nametnuo Nenad Kecmanović, također doktor političkih znanosti i rektor Univerziteta u Sarajevu (Pejanović, 2002: 29). Još pri osnivanju stranke u Prijedoru razgovaralo se o pridruživanju Demokratskog socijalističkog saveza (DSS) (bivšeg Socijalističkog saveza radnog naroda), koji je vodio Mirko Pejanović i koji je, barem formalno, imao oko 100 000 članova. Ljevica i projugoslavenske snage priželjkivali su savez SKBiH-SDP-a, DSS-a i SRSJ-a, ali on se nije dogodio prvenstveno iz ideoloških razloga.⁵⁸ Dok su predstavnici SKBiH-SDP-a naglašavali da nema bitne razlike u programu između SKBiH-SDP-a i SRSJ-a, Marković i Kecmanović naglašavali su da SRSJ nije nužno “lijeva snaga”, nego reformska. Uz to, postojao je i osobni animozitet između Kecmanovića i Durakovića koji je vukao korijene iz SKBiH.⁵⁹ Mirko Pe-

⁵⁶ Bilo je sličnih poteza, *Borba*, 2-3. 6. 1990.

⁵⁷ Marković kao najveći bosanski političar, *Vjesnik*, 9. 8. 1990.

⁵⁸ Pionirski pohod na parlament, *Oslobođenje*, 28. 10. 1990.

⁵⁹ Prijemni kasnije, *Oslobođenje*, 4. 10. 1990.; Mi smo stranka budućnosti, *Borba*, 30. 7. 1990.

janović je u memoarima opisao kako se Kecmanović distancirao od DSS-a nakon što je iskoristio njihovu infrastrukturu za organizaciju stranke (isto: 30). Isto tako, Pejanović je nakon rata tvrdio kako je Marković na taj način, iako je imao najbolje namjere, zapravo podijelio "nenacionalističke snage" i time otvorio put vlasti nacionalnim strankama te katastrofi koja je slijedila (isto). Može se ipak reći da je za SRSJ bilo važno pitanje vlastitog identiteta – ako nema bitne razlike u odnosu na SKBiH, moglo se postaviti pitanje čemu onda uopće osnivanje SRSJ. Ujedno se, slijedom Kecmanovićevih tvrdnji da je Marković jedina osoba nakon Tita koja može voditi Jugoslaviju pravim putem, željelo iskoristiti popularnost saveznog premijera za vlastite pozicije, iz kojih bi bile izuzete stare strukture SKBiH.

U programu SRSJ-a za BiH isticalo se da "Savez reformskih snaga predstavlja ne stranku u klasičnom smislu, već i savez, front, pokret građana u kojem se okupljaju oko programa koji obuhvata minimum civilizacijskih, kulturnih, etičkih i drugih vrijednosti svima zajedničkim, koji ne dijele građane, narode u našoj zemlji". "Naš savez nije anacionalan ni antinacionalan nego višenacionalan"... "Spajamo razoreno tkivo", isticao je Kecmanović.⁶⁰ Pri tome su reformisti kritizirali nacionalne stranke da ne poštuju "minimum civilizacijskih vrijednosti" o kojima govore i da "dijeje građane", ali i SKBiH koji nudi mir bez ikakvih promjena. Promjene su potrebne, isticali su.⁶¹

Posebnu kritiku SRSJ je upućivao na nacrt Ustava BiH i na izborni zakon za koji su smatrali da ide u prilog nacionalnim strankama i stvaranju "nacionalne demokracije". Isticano je kako nacrt Ustava polazi od netočne pretpostavke da je nacionalna pripadnost kriterij socijalne i političke samoidentifikacije. Izborni zakon tako prisiljava pojedinca da se prikloni nacionalnim kolektivima, što inače ne bi morao, i tvrdi se da birač može biti zastupljen jedino preko nacionalnog kolektiva. Tako je volja birača stavljena u problematične okvire naroda.⁶² Nema dvojbe kako je politički obrazovan Nenad Kecmanović znao formulirati probleme izbornog zakona BiH, ali u komunikaciji s biračima njegova politička obrazovanost nije nužno bila prednost.

Elitizam vodstva stranke nastojalo se nadomjestiti angažmanom brojnih poznatih osoba s estrade, uključujući svjetski poznatog redatelja Emira Kusturicu i nogometaša Vahida Halilhodžića.⁶³ Jedan komentator to je ovako opisao: "Promocije i konvencije Saveza reformskih snaga liče na muzičko-političke spektakle. A kako

⁶⁰ Nude i sadašnjost, *Oslobođenje*, 25. 9. 1990.

⁶¹ Masoni, špijuni, doušnici i raja, *Nedjeljna Dalmacija*, 23. 9. 1990.; Prilog Izbori 90, *Oslobođenje*, 30. 10. 1990.

⁶² Još 55 dana do naše pobjede, *Oslobođenje*, 25. 9. 1990.

⁶³ Traže se zvijezde, *Vjesnik*, 24. 10. 1990.

i ne bi, kad u BiH s Antom jašu Emir Kusturica, Abdulah Sidran, Goran Bregović, Josip Pejaković... U pauzama... reformiste zabavlja popularni izvođač novokomponiranih pjesama Duško Kuliš, među mladima omiljena rock grupa Plavi orkestar izvodi za Antu pjesmu 'Ti si moja sudbina', nastupa samozvani doktor Nele Karajlić... koji izaziva salve smijeha..."⁶⁴ Iako nemamo precizne podatke, držimo vjerovatnim da su SRSJ-u više glasova donosili patetični govori estradnjaka o jedinstvenoj Jugoslaviji i "nedijeljenju naroda" nego Kecmanovićeva objašnjenja socijalnog identiteta pojedinca, koliko god teorijski bila na mjestu.

U predizbornim anketama SRSJ nije stajao loše, iako je vrlo teško neku od objavljenih anketa uzeti kao vjerodostojnu. Prednost su, naravno, imale nacionalne stranke, ali SRSJ je bio stranka koja je svima bila "najmanje neprihvatljiva". Dakle, u slučaju "drugog izbora" SRSJ bi bio izbor u više od 80% slučajeva.⁶⁵ Vodstvo SRSJ-a bilo je optimistično i vjerovalo u uspjeh na izborima. Kecmanović je čak govorio da natpolovična većina koju će SRSJ vjerojatno dobiti nije dobra za razvoj demokracije.⁶⁶ Mnogi su intelektualci i komentatori javno priželjkivali uspjeh SRSJ-a kao "pobjedu ekonomije nad nacionalnim mitologijama".⁶⁷

Kampanja SRSJ-a bila je snažna i zapažena. Uz mnoge poznate osobe iz javnog života dominirali su plakati s likom Ante Markovića i sloganom: "Pođite s nama, ovo je vrijeme promjena".⁶⁸ Pojavilo se pitanje financiranja skupe kampanje jer sustav članarina u SRSJ-u nije bio zaživio. SRSJ se branio kako se financira donacijama poduzetnika koji su prepoznali potencijal reformi SIV-a. Velike oglase u sarajevskom *Oslobođenju* platio je osobno Emir Kusturica.⁶⁹ Bilo je i optužbi na račun sumnjivih biografija nekih kandidata SRSJ-a, kao npr. Dragana Kalinića, koji je bio blizak Miloševiću.⁷⁰

U kampanji je najkritičnija prema SRSJ-u bila Srpska demokratska stranka (SDS), nakon nje SDA, a najmanje HDZ. Vjerojatno je takav odnos ovisio o tome koliko su nacionalne stranke vidjele SRSJ kao konkurenta za glasove. SDS je usmjerio niz optužbi prema SRSJ-u: da SIV i SRSJ nemaju namjere štititi Srbe u Hrvatskoj od obnovljenog ustaštva te da SRSJ financiraju hrvatski privrednici.⁷¹

⁶⁴ Od deseterca do rock 'n' rolla, *Vjesnik*, 30. 10. 1990.

⁶⁵ Alah na slobodnim izborima, *Vjesnik*, 27. 10. 1990.

⁶⁶ Nude i sadašnjost, *Oslobođenje*, 25. 9. 1990.

⁶⁷ Masoni, špijuni, doušnici i raja, *Nedjeljna Dalmacija*, 23. 9. 1990.

⁶⁸ Rat plakatima, *Večernji list*, 2. 11. 1990.

⁶⁹ Ni SIV ni siva ekonomija, *Nedjeljna Dalmacija*, 11. 11. 1990.

⁷⁰ Masoni, špijuni, doušnici i raja, *Nedjeljna Dalmacija*, 23. 9. 1990.

⁷¹ Ključna točka reforme, *Nin*, 28. 11. 1990.; Delegatska pitanja, *Politika*, 10. 8. 1990.

U nekoliko bosanskohercegovačkih gradova zabilježene su i tučnjave pristaša SRSJ-a s jedne te SDS-a i SDA (ne u istim slučajevima) s druge strane.⁷²

Na kandidacijskim listama SRSJ-a bili su ljudi svih nacionalnosti, a uglavnom su dominirali pripadnici elite. Vodeći kandidati bili su profesori političkih znanosti (Kecmanović i Sokolović) te direktori velikih poduzeća (Franjo Bošković, Dževad Haznadar i Tadija Mateljan). Neki od kandidata bili su manje poznati javnosti, kao npr. poduzetnik iz Laktaša Milorad Dodik koji je predvodio listu SRSJ-a za IV. izbornu jedinicu (Banja Luka).⁷³

Izbori 18. studenoga 1990. SRSJ-u su donijeli razočaranje. U sedam izbornih jedinica rezultat SRSJ-a kretao se između 2% i 14% glasova. U sva tri doma Skupštine dobili su svega 12 mandata.⁷⁴ Najviše glasova i relativnu pobjedu SRSJ je ostvario u Tuzli. Donekle zadovoljavajući rezultat ostvaren je u drugim urbanim područjima: općina Centar Sarajevo i Mostar (gdje su ipak imali zajedničku listu s DSS-om). Najlošije rezultate SRSJ je ostvario u ruralnim sredinama, neovisno o njihovoj nacionalnoj strukturi.⁷⁵

Kandidati SRSJ-a za članove Predsjedništva nisu uspjeli zaprijetiti pobjednicima iz nacionalnih stranaka. Među kandidatima iz redova srpskog naroda Nenad Kecmanović bio je trećeplasiran (21,5% glasova) iza dva kandidata SDS-a. Među muslimanskim kandidatima Dževad Haznadar i Džemal Sokolović dobili su zajedno tek 13% glasova. Iz redova hrvatskog naroda dva kandidata (Bošković i Mateljan) zajedno su dobila 20% glasova. Ondje gdje su reformisti mnogo očekivali dogodio se podbačaj: kandidat za člana Predsjedništva iz redova ostalih naroda Josip Pejaković dobio je tek 13,5% glasova.⁷⁶ Nakon rezultata izbora SRSJ BiH izdao je priopćenje u kojemu za slab izborni rezultat krivi izborni zakon koji je favorizirao nacionalne stranke. Istaknuto je kako se dogodila "pobjeda ideja kratkog daha" i da "glasovi koje je dobio SRJS (njih 400.000) imaju posebnu moralnu vrijednost jer su ih dali građani oslobođeni straha i dogmatskih sfera prošlosti".⁷⁷ Tako je SRSJ razočaran završio izbore u republici koja je trebala biti stožerna za njegov uspjeh, utjecaj na vlast te otuda program prelaska na tržišnu ekonomiju i spašavanje Jugoslavije.

⁷² Frtalj hljeba i džirlo kampanje, *Borba*, 12. 11. 1990.

⁷³ Kandidati za članove predsjedništva SR BiH, *Večernji list*, 8. 11. 1990.; Posebni prilog, *Oslobođenje*, 7. 11. 1990.

⁷⁴ Debakl reformista, *Oslobođenje*, 21. 11. 1990.; Najviše za Abdića i SDA, *Vjesnik*, 13. 12. 1990.

⁷⁵ Prebrojano dva miliona listića, *Oslobođenje*, 22. 11. 1990.

⁷⁶ Abdić nadmoćno, *Oslobođenje*, 22. 11. 1990.

⁷⁷ Pobjeda ideje kratkog daha, *Oslobođenje*, 24. 11. 1990.

Srbija

Ljudsku i kakvu-takvu organizacijsku bazu SRSJ-a u Srbiji su činile ranije organizirane skupine UJDI-a i drugih intelektualaca. Nakon priprema tijekom kolovoza i početkom rujna, promocija SRSJ-a upriličena je 18. rujna u Beogradu u Domu omladine. Okupilo se više od tisuću ljudi, među kojima je bio niz javnosti poznatih, uglednih osoba: književnika (Mirko Kovač), glumaca (Rade Šerbedžija), reformskih političara i posebno sveučilišnih profesora. Na promociji je istaknut sažeti program: Jugoslavija za sve – tržišna ekonomija, višepartijski sistem i širenje ljudskih prava, uz parole: “Stati na put bezumlju nacionalnih sukoba” i “Neprijatelji nisu potrebni da bismo bili uspješni”. Vesna Pešić održala je govor u kojemu je napomenula kako su dvije Jugoslavije nastale u ratu, a da je SRSJ šansa da treća nastane u parlamentu.⁷⁸

Promocija 18. rujna imala je i dodatnu dimenziju. U dvoranu je pristigla grupa od 30-ak ljudi koje je predvodio Vojislav Šešelj. Oni su vrijeđali sudionike skupa i nazivali ih ustašama, izdajicama i budalama te pjevali četničke pjesme. Posebno je na meti bio Milovan Đilas, kojemu je skandirano “crveni koljač”.⁷⁹ Sudionici skupa donekle su ignorirali provokatore, uz napomene da će razum pobijediti. Kada je na pozornicu izašao kosovski političar Veton Surroi, Šešeljevi ljudi napali su ga i u toj gužvi književnik Mirko Kovač završio je razbijene glave.⁸⁰ Takvu verziju prenijeli su *Borba* i *Vjesnik*, a *Politika* događaj uopće nije popratila. Već na samoj promociji SRSJ-a vidjelo se da se prisutni itekako razlikuju od prosječne populacije. Netko od promatrača je primijetio kako je najniža stručna sprema te večeri u Domu omladine bio završen fakultet, uz velik broj doktora znanosti.⁸¹ Institut za političke studije proveo je i anketu koja je donijela podatke da se samo 36% prisutnih izjasnilo kao Srbi, a 39% kao Jugoslaveni. Čak 82% prisutnih nije se deklariralo kao praktični vjernici.⁸²

U organiziranju inicijativnih odbora po Srbiji bilo je manje uspjeha nego u BiH i Makedoniji.⁸³ Organizacija Socijalističke omladine iz Užica bila je prvi kolektivni član.⁸⁴ SRSJ se kao stranka uspio službeno registrirati tek potkraj listopada 1990. Za predsjednika SRSJ-a izabran je profesor beogradskog Pravnog fakulteta Vojin Dimitrijević, a za potpredsjednika istaknuti intelektualac Nebojša Popov (To-

⁷⁸ Šešelj na juriš osvaja govornice, *Vjesnik*, 21. 9. 1990.; Ovacije i zvižduci, *Borba*, 20. 9. 1990.

⁷⁹ Buka i bes Šešelja, *Borba*, 20. 9. 1990.

⁸⁰ Tišina četnici, *Borba*, 20. 9. 1990.

⁸¹ Ne pucaj u Kovača, *Novosti*, 27. 9. 1990.

⁸² Za Antu – i zbog jugoslavenstva, *Borba*, 21. 9. 1990.

⁸³ Formiran inicijativni odbor u Kragujevcu, *Borba*, 11. 9. 1990.

⁸⁴ Kolektivno kod Ante, *Borba*, 8. 8. 1990.

mas, 2002: 82). Kao kandidat za predsjednika republičke vlade istaknut je profesor Ekonomskog fakulteta Ljubomir Mažar.⁸⁵ Dimitrijević je odbio prihvatiti kandidaturu za predsjednika uz tvrdnju da nije pogodna osoba za to te da treba naći boljeg kandidata. Ubrzo se nametnuo član UJDI-a Ivan Đurić, relativno mlad političar, sveučilišni profesor, koji je zbog mladenačkog izgleda nosio nadimak "srpski Kenedi".⁸⁶

Kao glavni programski razlog okupljanja SRSJ-a Dimitrijević je naveo manifestacije fašizma i nacionalizma.⁸⁷ Nebojša Popov tvrdio je kako je koaliciji SRSJ-a stran svaki kolektivizam, i onaj nacionalni (koji u Srbiji predstavlja Vuk Drašković) i boljševički (koji predstavlja Milošević). U SRSJ-u pozivali su se na kontinuitet liberalne misli u Srbiji od Milovana Đilasa, Marka Nikezića, Latinke Perović, Rajka Danilovića i Mirka Tepavca.⁸⁸ Isticana je podrška programu reformi SIV-a jer: "Srpski narod i svi normalni ljudi u Srbiji osjećaju da se SIV bori za refomiranu Jugoslaviju."⁸⁹ SIV im je to vraćao direktnom potporom potpredsjednika SIV-a Aleksandra Mitrovića.

SRSJ je otvoreno kritizirao novi Ustav Srbije koji je donesen krajem rujna 1990., tvrdeći da ga nakon izbora svakako treba promijeniti. Posebno je kritizirano prisvajanje ovlasti savezne države od strane republičkih vlasti Srbije jer, kako je govorio Dimitrijević, "nema rješenja za Srbe i Srbiju izvan Jugoslavije".⁹⁰ Kritizirane su i Slovenija i Hrvatska jer su, kako su tvrdili u SRSJ-u, blokirale donošenje izbornog zakona u Saveznoj skupštini i provele izbore za skupštinska tijela po starom sustavu koja nemaju legitimitet donositi nove ustave.⁹¹

SRSJ je od samog osnivanja blisko surađivao s više stranaka i pokreta. Konačno su mu u studenome pristupili UJDI, Socijaldemokratski savez Srbije, Liberalni forum, Narodna seljačka stranka i Stranka Jugoslovena.⁹² Bliski SRSJ-u bili su i Liga socijaldemokrata Vojvodine i Demokratski forum Vojvodine.⁹³ Suradnja s etnički manjinskim skupinama zaustavljala se na pitanju sudjelovanja Albanaca. U SRSJ-u

⁸⁵ Demokratski dijalog rješava problem, *Vjesnik*, 4. 11. 1990.; Isti sastav – novi sistem, *Borba*, 3. 11. 1990.

⁸⁶ Potvrđena izborna koalicija, *Borba*, 14. 11. 1990.

⁸⁷ Isti sastav – novi sistem, *Borba*, 3. 11. 1990.

⁸⁸ Marković osvaja Srbiju, *Večernji list*, 7. 9. 1990.

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ Sama sumnja nije argument, *Borba*, 3. 11. 1990.

⁹¹ Isto.

⁹² Podrška trećeg bloka, *Vjesnik*, 7. 11. 1990.

⁹³ Nadvikivanje s bradonjama, *Vjesnik*, 19. 9. 1990.; Promjene platili najvišom cijenom, *Oslobođenje*, 4. 11. 1990.

su tvrdili kako bi najviše voljeli da se pojavi snažna albanska stranka koja bi pristupila SRSJ-u, a ne da SRSJ direktno zastupa interese Albanaca.⁹⁴

Kako su se približavali izbori, organizacija SRSJ-a je sve više patila. Dogodio se raskol u Stranci Jugoslovena, koja se počela distancirati od Markovića. Vrhunac je bio kada je član glavnog odbora te stranke na Televiziji Beograd rekao kako je bio u zabludi koalirajući sa SRSJ-om te kako su točna nagađanja da je Marković dio antisrpske zavjere.⁹⁵ Aktivisti SRSJ-a od samog su početka imali problema u radu. Neki su se plašili objavljivanja svojeg imena u javnosti. Sjedištu stranke u Beogradu u ulici 7. jula više su puta razbijeni prozori.⁹⁶ Na skupovima su se pojavljivali provokatori. Npr., na skupu u sali beogradskog Doma kulture Vuk Karadžić 18. studenoga jedan posjetitelj glasno je tvrdio kako je Marković agent CIA-e, kako će sve prodati strancima i da će biti otpušteno 8 milijuna ljudi.⁹⁷ Predstavnici SRSJ-a u kampanji su se većinom morali braniti od optužbi “da nisu dobri Srbi”. Jednom je prilikom kandidat Branislav Milošević konstatirao da su Srbiju već dugo vodili “dobri” Srbi, pa neka sada pokušaju sposobni.⁹⁸

Kampanja SRSJ-a nije ocijenjena kao pretjerano kvalitetna. Veleposlanik SAD-a u Beogradu Warren Zimmerman, koji je gajio stanovite simpatije prema SRSJ-u, kampanju je vidio kao diletantsku. S iskustvom života u demokracijama, Zimmerman je smatrao pogubnom Markovićevu odluku o angažmanu istaknutih profesora i privrednika koji se ne uspijevaju približiti radniku i seljaku. Primjerice, osim intelektualaca u kampanju SRSJ-a uključen je Miodrag Savićević, nekadašnji direktor trgovačkog diva Geneks i utjecajna osoba srpske poslovne elite. Osim toga Zimmerman je primijetio komotan način rada ljudi koji su vodili kampanju, za koje je bila važna titula, a ne posao (Zimmerman, 1997: 87).

Predizborne ankete nisu davale mnogo šanse SRSJ-u pored dominantnog SPS-a i opozicijskih SPO-a i DS-a.⁹⁹ Tako je jedna anketa Tima za aktuelna pitanja pokazivala da oko 54% birača ima pozitivno mišljenje o reformama Ante Markovića, ali da bi tek 4,4% dalo svoj glas SRSJ-u. Pri tome nisu bile važne ni starosna ni obrazovna struktura, nego relacija selo-grad.¹⁰⁰ Takvi bi rezultati išli u prilog Zimmermanovoj kritici kampanje SRSJ-a. Ipak, atmosfera raspada Istočnog bloka i općeg straha nije išla u prilog stranci s programom kakav je imao SRSJ. Bila je to jedina

⁹⁴ Kamo idu srpski reformisti, *Vjesnik*, 21. 11. 1990.

⁹⁵ Pokajnik iz Antine stranke, *Vjesnik*, 20. 11. 1990.

⁹⁶ Reformisti u ilegali, *Borba*, 3. 9. 1990.

⁹⁷ Umesto dobrih Srba – sposobni, *Borba*, 19. 11. 1990.

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ U igri samo tri stranke, *Borba*, 5. 11. 1990.

¹⁰⁰ Poverenje s rezervom, *Borba*, 4. 8. 1990.

stranka u Srbiji koja za probleme nije optuživala druge.¹⁰¹ Nešto bolje od SRSJ-a stajao je predsjednički kandidat SRSJ-a i UJDI-a Ivan Đurić, ali bez šanse za drugi krug predsjedničkih izbora.

Najave bojkota izbora od strane opozicije zbog neravnopravnog tretmana u državnim medijima i izbornog zakona podržavao je i SRSJ.¹⁰² Kada je "Ujedinjena opozicija" odlučila bojkotirati izbore, SRSJ je podržao takvu odluku. Kao i Vuk Drašković, Ivan Đurić povukao je svoju kandidaturu 25. studenoga.¹⁰³ Međutim, koliko je SRSJ bio dio "udružene opozicije" pokazuje scena s velikog protesta u Beogradu na kojemu je najavljen bojkot izbora, a Ivan Đurić masovno je bio izviždan.¹⁰⁴

Izbori su prema većinskom dvokružnom modelu ipak održani 9. i 23. prosinca 1990. SRSJ je ostvario slab rezultat. Osvojio je oko 101 000 glasova. Ukupan postotak glasova koje je SRSJ dobio bio je 0,54% (SRSJ za Srbiju) i 1,48% (SRSJ za Vojvodinu). Četiri su kandidata ušla u drugi krug u svojim okruzima, od kojih su dva izabrana u Vojvodini. U Skupštinu je ušlo i četiri zastupnika kojima je SRSJ bio "supredlažatelj", a dolazili su s lista UJDI-a, Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini i Demokratske zajednice vojvođanskih Mađara.¹⁰⁵ Nešto bolje je prošao predsjednički kandidat Ivan Đurić, koji je završio kao treći iza Miloševića i Draškovića s 277 400 ili 5,52% glasova. Đurić je pobijedio u vojvođanskim općinama Subotica, Ada, Senta i Kanjiža. Zanimljivo da je najviše glasova dobio i u Prištini (66,3%).¹⁰⁶ Dakle, iako su Albanci bojkotirali izbore, ipak je bilo onih koji su u Prištini glasovali za Đurića. Kao zaključak izbora, Đurić je ustvrdio da su za SPS glasali "ljudi prožeti strahom od gubitka privilegija, penzionisani pripadnici armije i ostaci starog sustava" te da je možda srušen boljševizam, ali da je nacionalni populizam znatno teže srušiti.¹⁰⁷

Crna Gora

Osnivanje političkih stranaka i u Crnoj Gori počelo je prije ljeta 1990. Iz SK Crne Gore (SKCG) istupio je predsjednik omladinske organizacije Ljubiša Stanković i organizirao Socijalističku stranku. Iako su bili saveznici u antibirokratskoj revoluciji u Crnoj Gori, njegovo razilaženje s dogmatskim vodstvom SKCG na čelu s

¹⁰¹ Tužna usamljenost, *Vjesnik*, 7. 11. 1990.

¹⁰² Nema izbora bez amandmana, *Borba*, 14. 11. 1990.

¹⁰³ Vuk povukao kandidaturu, *Vjesnik*, 25. 11. 1990.

¹⁰⁴ Opozicija bojkotuje izbore, *Borba*, 24. 11. 1990.

¹⁰⁵ *Izbori 1990: konačni rezultati*, 1991.

¹⁰⁶ Favorit tu i tamo predahnuo, *Borba*, 15. 12. 1990.

¹⁰⁷ Znaju oni kako su pobedili, *Danas*, 14. 12. 1990.

Milom Đukanovićem i Momiom Bulatovićem kulminiralo je na XIV. kongresu SKJ kada je Stanković podržao tzv. bosansku inicijativu kojom je skupina članova SKBiH tražila stranački pluralizam (Sasso, 2014: 34-35).¹⁰⁸ Ta Socijalistička stranka postala je baza za organizaciju SRSJ-a u Crnoj Gori. Pridružio joj se Liberalni savez koji je vodio Slavko Perović,¹⁰⁹ kao i Partija socijalista koju je predvodio Srđan Darmanović, još jedan disident iz SKCG. Organizacije SKCG u Baru, Cetinju i Bijelom Polju otkazale su poslušnost i pridružile se SRSJ-u. Potencijal SRSJ-a dodatno je osnažila Stranka nacionalne ravnopravnosti koju su podržavali Albanci i Muslimani. Nakon ulaska te stranke u SRSJ, iz Saveza je istupila Jugoslavenska narodna stranka jer se protivila ulasku nacionalno obojenih stranaka u koaliciju.¹¹⁰ Sve u svemu, SRSJ je u Crnoj Gori bio koalicija koja je narasla u ključnu opozicijsku stranku na prvim izborima 1990.

Pridruživanje Liberalnog saveza SRSJ-u, čemu se Stanković isprva protivio, pomaknulo je težište SRSJ-a prema nacionalnom pitanju. Liberalni savez zagovarao je posebnost crnogorske nacije i državnost Crne Gore.¹¹¹ Tako se Liberalni savez nije slagao s Markovićevim konceptom nužnog očuvanja Jugoslavije, ali je Markovićev SRSJ vidio kao zaštitu od velikosrpskog koncepta kakav su podržavali glavni pretendenti na vlast u Crnoj Gori: vladajući SKCG te “lažna opozicija”, Napredna stranka Novaka Kilibarde.

Kao i drugdje, kandidati SRSJ-a imali su vrlo solidan intelektualni kapacitet, posebno Ljubiša Stanković. Promatrači su smatrali da SRSJ može predstavljati prevagu u sukobu prošlost – budućnost u Crnoj Gori kao republici kojoj nedostaje ekonomske realnosti i demokratičnosti.¹¹² Nominalno se program SRSJ-a i SKCG nije znatno razlikovao, ali između njih su postojale ogromne ideološke razlike.¹¹³ SRSJ je zagovarao pluralizam i demokraciju, prelazak na tržišnu ekonomiju i rješavanje muslimanskog i albanskog pitanja u republici. Na saveznoj razini zagovarao je distanciranje od Miloševića i od potpore pobuni Srba u Hrvatskoj. Jugoslavija, prema crnogorskom SRSJ-u, treba opstati kao federacija s ravnopravnošću svih naroda i republika. Dakle, Jugoslavija dolazi u obzir samo kao federacija i u postojećim granicama. Pritom Crna Gora treba biti republika, a ne “nečija

¹⁰⁸ Triling partijskih asova, *Borba*, 24. 11. 1990.; Komunisti na brisanom prostoru, *Vjesnik*, 3. 9. 1990.

¹⁰⁹ Dolje rad živjela politika, *Oslobođenje*, 4. 10. 1990.

¹¹⁰ Komunisti na brisanom prostoru, *Vjesnik*, 3. 9. 1990.; Decembarska završnica Januarske partije, *Borba*, 1. 12. 1990.

¹¹¹ RTV Crna Gora, Predstavljanje Liberalnog saveza Crne Gore, <https://www.youtube.com/watch?v=uJaGIB7PWV4>, učitano 22. 10. 2019.

¹¹² Od straha do nade u pobjedu, *Vjesnik*, 6. 12. 1990.

¹¹³ Stara smrt novih zabluda, *Borba*, 27. 10. 1990.; Ko sve izlazi na izbore, *Borba*, 1. 12. 1990.

oblast".¹¹⁴ Tako je u prvi plan kampanje izbio odnos prema crnogorskom nacionalnom pitanju.¹¹⁵ Dobrim dijelom za to su bili zaslužni SKCG i prosrpski orijentirana Narodna stranka Novaka Kilibarde. Njihovi napadi na SRSJ išli su u dva pravca. Prvi je bio nacionalni. SRSJ je navođen kao opasan po jedinstvo Crne Gore, optuživan za srbofobiju i antikomunizam. Predsjednik Predsjedništva Crne Gore Branko Kostić tvrdio je da vodeći ljudi SRSJ-a "ili maštaju o formiranju muslimanske države na Sandžaku ili o velikoj Albaniji ili su crnogorski nacionalisti koji nastavljaju tradiciju onih koji su 1941. sramno prihvatili talijansku čizmu".¹¹⁶ Drugi pravac kritika bio je usmjeren na ekonomiju. Raspirivan je strah od tržišnih reformi te je objavljeno da reformisti namjeravaju strancima prodati glavne tvornice u zemlji. Milo Đukanović je u tekstu u *NIN*-u napao Markovića i SRSJ kao socijalno neosjetljive, kao one koji ne vode brigu o radnicima i malom čovjeku.¹¹⁷

U izbornoj kampanji SRSJ se žalio na niz detalja koji su narušavali ravnopravnost u izornoj borbi. Provladin list *Pobjeda* i RTV Crne Gore očito su podržavali vladajući SKCG.¹¹⁸ Zbog toga Stanković nije došao na sučeljavanje predsjedničkih kandidata na televiziji, a bilo je slučajeva da pristaše SRSJ-a pale brojeve *Pobjede*.¹¹⁹ Reformisti su pokušali s osnivanjem neovisnih medija kao što je bio časopis *Krug*, ali bilo je to nedovoljno i za to je bilo kasno.¹²⁰ Bilo je i nereda: u Nikšiću su odredi tzv. Crvenih gardista rastjerali skup SRSJ-a uz poklike "Izrodi" i "Idite u Hrvatsku".¹²¹ Aktivisti SKCG i Narodne stranke blokirali su reformistima ulaz u Virpazar i spriječili skup. Završni skup SRSJ-a u Baru ipak je održan jer su reformisti organizirali mladiće s Cetinja koji su fizički spriječili ometanje skupa.¹²²

Izbori za jednodomnu Skupštinu sa 125 mjesta, koji su ocijenjeni kao polukompetitivni (Pavićević i dr., 2007), održani su 9. prosinca po razmjernom sustavu. Budući da su neki izborni okruzi bili mali, davali su samo jedan mandat.¹²³ SRSJ je na razini republike dobio 13,5%, što je bilo dovoljno za 17 mjesta u Skupštini.¹²⁴

¹¹⁴ Nacionalne strijele na reformskom brusu, *Borba*, 1. 10. 1990.

¹¹⁵ Mamuzanje nacionalnog konja, *Borba*, 6. 10. 1990.; Crnogorci još stanuju ovdje, *Nedjeljna Dalmacija*, 15. 9. 1990.

¹¹⁶ Izbori bez pobjednika, *Večernji list*, 1. 12. 1990.

¹¹⁷ Vladina partija raskola, *NIN*, 21. 9. 1990.; Igra crnogorska karta, *Vjesnik*, 8. 12. 1990.

¹¹⁸ Antina obećanja niko ne shvata ozbiljno, *Politika*, 14. 10. 1990.

¹¹⁹ RTV i Pobjeda pred tužbom, *Večernji list*, 10. 12. 1990.; Dodatna nervoza s televizije, *Oslobođenje*, 8. 12. 1990.

¹²⁰ Hidrocentrala u Suhom dolu, *Duga*, 28. 12. 1990.

¹²¹ Marš crvenih gardista, *Nedjeljna Dalmacija*, 18. 11. 1990.

¹²² Bačen suzavac, bačen ručak, *Vjesnik*, 9. 12. 1990.; Što govori svijetlo oružje, *Vjesnik*, 6. 12. 1990.

¹²³ Od opozicije do metafizike, *Vjesnik*, 20. 10. 1990.

¹²⁴ Komunistima nije potrebna koalicija, *Borba*, 18. 12. 1990.

Očekivano slab rezultat ostvario je u Nikšiću, a iznenadio je slab rezultat u Kotoru i Cetinju. Jedina općina u kojoj je pobijedio bio je Bar.¹²⁵ Na izborima za predsjednika Ljubiša Stanković dobio je 16,4% glasova, što je bilo dovoljno za drugi krug¹²⁶ u kojem je dobio 21% glasova i time bio uvjerljivo poražen od kandidata SKCG Momira Bulatovića.¹²⁷

Makedonija

Popularnost SRSJ-a u Makedoniji slovila je kao značajna pa su i očekivanja na izborima bila veća. Inicijativni odbori SRSJ-a nastali su u kolovozu i rujnu i privukli su velik broj simpatizera. Kao i drugdje, dominirali su pripadnici elite: reformski orijentirani članovi SK, direktori velikih poduzeća te poneki novi ljudi.¹²⁸ U savez sa SRSJ-om ušli su Mlada demokratska progresivna partija Makedonije (Zoran Krstevski) i Socijaldemokratska partija Makedonije.¹²⁹ Bliska mu je bila i Skopska liga za demokraciju koju je vodio Đorđi Marjanović.¹³⁰ Vodeća osoba SRSJ-a u Makedoniji postao je Stojan Andov, veleposlanik Jugoslavije u Iraku, obrazovan i iskusen diplomat koji je ostavljao vrlo ozbiljan dojam.¹³¹

Program SRSJ-a nalikovao je na programe u drugim republikama. Isticana je nužnost tranzicije koja može donijeti znoj i suze, ali “ne treba donijeti krv”. SRSJ je prikazivan kao spona između republika, reformska snaga koja zastupa interese Jugoslavije kao cjeline, kao stranka koja “jamči slobodu i prava građanima, autonomiju poduzećima, suverenitet republikama a rezultate koje postižu radni ljudi im nitko ne može oduzeti”. Uz to SRSJ je u Makedoniji sebe prikazivao kao stvarnog zaštitnika federacije i posebno makedonske nacije. Hvalili su se potporom drugih država, uz kritiku svojih lijevih i desnih oponenta.¹³²

Ideološki je bilo “lutanja”. Postavilo se pitanje o tome kako urediti odnos prema prošlosti, zatim pitanje položaja Makedonaca i odnosa prema Albancima. Primjerice, Marjanović je predlagao Markoviću da se nekadašnjem utjecajnom komunistu Lazaru Koliševskom oduzme Orden narodnog heroja te se tako simbolički raskrsti s prošlim sustavom.¹³³ Takav prijedlog nije prošao i SRSJ je ostao afirmativan prema

¹²⁵ Komunisti ubedljivo vode, *Borba*, 12. 12. 1990.

¹²⁶ Odluka o predsjedniku u drugom krugu, *Politika*, 12. 12. 1990.

¹²⁷ Momir Bulatović predsjednik Crne Gore, *Borba*, 26. 12. 1990.

¹²⁸ Varljivo sigurnost umjesto lažnog obećanja, *Oslobođenje*, 18. 11. 1990.

¹²⁹ Stranke krenule u medije, *Vjesnik*, 20. 10. 1990.

¹³⁰ Kao prirodni saveznik, *Borba*, 2-3. 6. 1990.

¹³¹ Drugi krug, *Oslobođenje*, 26. 11. 1990.

¹³² U Europu samo zajedno, *Vjesnik*, 8. 11. 1990.

¹³³ Biser Balkana, *Vjesnik*, 30. 6. 1990.

socijalističkoj prošlosti. Rasprava oko dileme federacija ili konfederacija ostavljena je za poslije izbora, kao i u BiH. Albanci su ostali izvan sfere utjecaja SRSJ-a, jer nije ni bilo ozbiljnijih pokušaja suradnje. Intelektualna elita okupljena oko SRSJ isticala je nužnost dijaloga s Albancima, ali bilo je nejasno na kojim temeljima.¹³⁴

Savez komunista (SK) pod vodstvom Petra Goševa, stranka vlasti koju je namjeravao i sačuvati, preimenovana je u Savez komunista Makedonije – Partija za demokratsku preobrazbu (SKM-PDP). S druge strane, javile su se nacionalne stranke Makedonaca, VMRO i konzervativni Pokret za svemakedonsku akciju MAAK. Albanci su se homogenizirali oko Partije demokratskog prosperiteta iz Tetova. Eventualni koalicijski partner SRSJ-u mogao je biti SK, a to su, kao i u BiH, priželjkivale lijeve i projugoslavenske snage. Međutim, to se nije dogodilo zbog programskih razloga te sukoba sujeta Goševa i Andova. I jedan i drugi vjerovao je kako je vlast moguće osvojiti bez onoga drugoga.¹³⁵

Izborna je kampanja u usporedbi s drugim republikama bilo korektna i bez puno uvreda. SRSJ je, za makedonske prilike, imao dosta novca (postavljalo se pitanje kako) i u kampanji dominirao plakatima Ante Markovića. Premijer se osobno uključio u kampanju kao gost i govornik na velikom skupu u Skopju. Navodno je prilikom posjeta uspio za SRSJ mobilizirati Rome u skopskom prigradskom naselju Šuto Orizari obećavši gradnju džamije.¹³⁶

Niz je optužbi u kampanji bio usmjeren prema SRSJ-u. U svojem su se međudnosu SRSJ i SK uglavnom štedjeli, ali Gošev je više puta napomenuo kako se Marković bez ikakva prava prikazuje kao spasitelj makedonske nacije. S desnice su stizale optužbe da SRSJ smatra Makedonce maloumnima i financira kampanju novcem "otetim od osiromašenog makedonskog čovjeka".¹³⁷ Retoriku je zaoštravao MAAK koji je tvrdio da je Markovićev "smiješak" gori od Draškovićeve "sablje".¹³⁸ Na plakatima s likom Markovića pojavili su se natpisi "Natrag instruktori" i "Tempo 2", aludirajući na čistke makedonskih (probugarskih?) kadrova nakon 1945. koji su inzistirali na većoj neovisnosti republike. U tom kontekstu kritiziran je i Andov kao čovjek postavljen iz Beograda, savezni kadar, dok su Kecmanović u BiH i Stanković u Crnoj Gori ipak bili ljudi iz republika.¹³⁹

¹³⁴ Četiri dana do odluke Makedonaca, *Vjesnik*, 7. 11. 1990.

¹³⁵ Igra na nacionalnu kartu, *Večernji list*, 9. 11. 1990.; Prestrojavanje za drugi krug, *Večernji list*, 20. 11. 1990.

¹³⁶ Makedonski bermudski trokut, *Nedjeljna Dalmacija*, 18. 11. 1990.

¹³⁷ Predizborni trn u oku, *Vjesnik*, 7. 11. 1990.

¹³⁸ Makedonci biraju i prigovaraju, *Vjesnik*, 12. 11. 1990.

¹³⁹ Makedonski bermudski trokut, *Nedjeljna Dalmacija*, 18. 11. 1990.; I Makedonci mogu biti Slovenci, *Borba*, 8. 12. 1990.

Predizborne ankete nudile su različite ishode. Prema nekima je SRSJ bio glavni favorit uz SKM-PDP. Neke druge davale su mu tek 5,5% glasova.¹⁴⁰ U svakom slučaju, pogotovo što se još nije znalo za njegov slab rezultat u drugim republikama, SRSJ je kotirao vrlo dobro. Ipak, u prvi plan kampanje nametnulo se pitanje tko će bolje štititi interese Makedonije i Makedonaca u očitoj krizi saveznih vlasti.¹⁴¹ Tu su nacionalne stranke dobile veći prostor, a pogotovo su ojačale kada je nekoliko dana prije izbora u koaliciju ušao VMRO-DPMNE. Izvan te koalicije ostali su Albanci, SKM-PDP i SRSJ.¹⁴² Nagađalo se o potrebi koalicije SKM-PDP-a i SRSJ-a, koja bi vjerojatno premoćno pobijedila, ali to se iz već spomenutih razloga nije dogodilo. SRSJ je ušao u koaliciju sa Socijalističkom strankom, slijednicom SSRN-a u Makedoniji.¹⁴³

Izbori su održani prema većinskom dvokružnom sustavu 11. i 25. studenoga 1990, birali su se zastupnici za 120 mjesta u Sobranju (Aziri, 2013: 11).¹⁴⁴ Pratio ih je niz nepravilnosti oko biračkih spiskova, glasanja Albanaca i kršenja izbornih pravila.¹⁴⁵ Mobilizacija birača na izbore bila je slaba. Kako je za izbor trebala apsolutna većina, rijetko tko je izabran u prvom krugu.¹⁴⁶

Nakon prvog kruga SRSJ je mogao biti zadovoljan. U vodstvu je bio SKM-PDP, a SRSJ je bio drugoplasiran. Stojan Andov uvjerljivo je izabran u okrugu Kavadarci. Ukupno je 47 kandidata SRSJ-a ušlo u drugi krug, vodio je u 19 izbornih okruga, a u još 15 bio je izjednačen sa SKM-PDP-om.¹⁴⁷ Ipak, u drugom krugu je došlo do velikog preokreta. Koalicija VMRO-DPMNE dobila je najviše glasova i uspjela doći do relativne većine u Sobranju. SRSJ je ostao gubitnik. Ukupno su dobili 18 mandata u Sobranju, od čega je 7 pripadalo koalicijskim partnerima (isto: 12).¹⁴⁸

Zaključak

SRSJ je bila akcija kojom je Ante Marković želio kapitalizirati svoju popularnost i utjecati na političke procese koji su počeli demokratskim izborima 1990. Organizacijski je obuhvaćao više od jedne političke stranke, ali nije bio savez u pravom smi-

¹⁴⁰ Uoči izbora u Makedoniji, *Politika*, 24. 10. 1990.

¹⁴¹ Raskoli najviše vrste, *Borba*, 24. 11. 1990.

¹⁴² Igra na nacionalnu kartu, *Večernji list*, 9. 11. 1990.; Groznica velikog iščekivanja, *Borba*, 8. 11. 1990.; Treći poraz reformskih snaga, *Nin*, 15. 11. 1990.

¹⁴³ Prestrojavanje za drugi krug, *Večernji list*, 20. 11. 1990.

¹⁴⁴ Raspoloženje birača različito, *Borba*, 13. 11. 1990.

¹⁴⁵ Makedonci biraju i prigovaraju, *Vjesnik*, 12. 11. 1990.

¹⁴⁶ Porodaj ili pobačaj demokratije, *Borba*, 22. 11. 1990.

¹⁴⁷ Reformisani komunisti u prednosti, *Borba*, 19. 11. 1990.; Tko zna što je točno, *Vjesnik*, 15. 11. 1990.

¹⁴⁸ U ime svog naroda, *Oslobođenje*, 6. 1. 1991.

slu te riječi. Ideološki je SRSJ u nekim aspektima bio vrlo jasan, dok je u nekim pitanjima postojala stanovita praznina. Isto tako u nekim je ideološkim aspektima bio kontradiktoran. Ipak, može se reći da je SRSJ bio liberalna politička opcija, barem u četiri republike u kojima se natjecao na izborima, i kao takav relevantna snaga. Dokaz tome je i kasniji razvoj događaja u tri republike (Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori), gdje je SRSJ bio baza kasnijih liberalnih akcija.

Najveći podbačaj SRSJ-a dogodio se u BiH, republici koja je shvaćena kao baza i inicijalna za bitniji politički utjecaj. Drugačiji izborni sustav zaista je mogao u BiH donijeti drugačiji odnos snaga u kojemu bi SRSJ bio utjecajni, ali većina je ipak podržavala nacionalne stranke. SRSJ je unatoč solidnoj kampanji – koja je uključivala dosta novca i ljudi te koja je prevladala ono što je u Srbiji ostao nesklad između elite i masa – poražen od nacionalnih stranaka. Etnički princip koji se nametnuo kao ključan u BiH te izborni sustav koji je to podupirao usmjerili su zbivanja. Očito da ni SRSJ nije bio imun na nacionalizam, čemu u prilog najbolje svjedoči to da su se kasnije mnogi istaknuti reformisti (uključujući samog Kecmanovića) priklonili nacionalističkim opcijama.

Odgovor na pitanje zašto je SRSJ ostao na margini možemo ponuditi na razini političkih ideja koje je zastupao. Liberalne ideje u ekonomiji bile su potpuna nepoznanica jugoslavenskim narodima i mogle su izazvati uglavnom strah. Upitno je i do koje su razine sami reformisti u njih vjerovali te bi li ih bili spremni provoditi. Još važnije je pitanje: kakvo "jugoslavenstvo"? Ideja Jugoslavije, zajedničke države i zajedničkog života, mogla je imati različite verzije. Ona koju je nudio SRSJ nije baš bila privlačna narodima koji su Jugoslaviju stvarali i koji su do 1990. u većini od nje odustali (Srbi, Hrvati i Slovenci). Nalikovala je previše na staro "jugoslavenstvo" koje je, što realno što u imaginaciji, bilo diskreditirano.

Pitanje što bi bilo da je SRSJ osvojio vlast u Srbiji ili BiH ostaje pitanje alternativne povijesti. U svakom slučaju, SRSJ može ostati zapamćen kao jedina svejugoslavenska stranka koja je imala program i namjeru spašavanja države koja se urušavala.

LITERATURA

- Arnautović, Suad. 1996. *Izbori u Bosni i Hercegovini '90: Analiza izbornog procesa*. Fakultet političkih nauka. Sarajevo.
- Aziri, Etem. 2013. Izborni sistem i izbori u Republici Makedoniji. *Političke perspektive*, 3 (1): 7-21.
- Bennet, Christopher. 1995. *Yugoslavia's Bloody Collapse*. NY University Press. New York.

- Djokić, Dejan (ur.). 2003. *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea 1918-1992*. Hurst. London.
- Glaurdić, Josip. 2011. *Vrijeme Europe: Zapadne sile i raspad Jugoslavije*. MATE. Zagreb.
- Goati, Vladimir. 1998. *Izbori u SRJ od 1990. do 1998.: volja građana ili izborna manipulacija*. CEMI. Podgorica.
- Goati, Vladimir i Srđan Darmanović. nep. *Izborni i partijski sistem u Crnoj Gori*. Centar za monitoring i istraživanje. Podgorica.
- Herceg, Nevenko i Zoran Tomić. 1998. *Izbori u Bosni i Hercegovini*. Sveučilište u Mostaru. Mostar.
- Hudson, Kate. 2003. *Breaking the South Slav Dream: The Rise and Fall of Yugoslavia*. Pluto Press. London.
- Marijan, Davor. 2015. *Hrvatska 1989-1992. Rađanje države*. Hrvatski institut za povijest. Zagreb.
- Meier, Viktor. 1995. *Yugoslavia: A History of its Demise*. Routledge. London.
- Merkel, Wolfgang. 2011. *Transformacija političkih sustava*. Fakultet političkih znanosti. Zagreb.
- Pavićević, Veselin i dr. 2007. *Izbori i izorno zakonodavstvo u Crnoj Gori*. Centar za monitoring – CEMI. Podgorica.
- Pejanović, Mirko. 2002. *Through Bosnian Eyes: Political Memoir of a Bosnian Serb*. Purdue University Press. West Lafayette.
- Popov, Nebojša (ur.). 1996. *Srpska strana rata: Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*. Republika. Beograd.
- Ramet, Sabrina. 2008. *Tri Jugoslavije. Izgradnja države i izazovi legitimacije 1918-2008*. Golden marketing. Zagreb.
- Sasso, Alfredo. 2014. The Bosnian Silence: Regime Decline and Civic Alternatives in Bosnia Herzegovina (1989-1990). *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, 9 (9): 27-49.
- Silber, Laura i Alain Little. 1996. *Smrt Jugoslavije*. Otokar Keršovani. Opatija.
- Stojanović, Nenad. 2014. When non-nationalist voters support ethno-nationalist parties: the 1990 elections in Bosnia and Herzegovina as a prisoner's dilemma game. *Southeast European and Black Sea Studies*, 14 (4): 607-625.
- Tomas, Robert. 2002. *Srbija pod Miloševićem: Politika devedesetih*. Samizdat B92. Beograd.
- Woodward, Susan L. 1995. *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*. Brooking Institute. Washington.
- Zimmerman, Warren. 1997. *Uzroci jedne katastrofe*. Globus. Zagreb.

Novine

Borba, Dnevnik, Duga, Nin, Novosti, Oslobođenje, Politika, Slobodna Dalmacija, Večernje novosti, Večernji list, Vjesnik

Objavljeni dokumenti

Izbori 1990: konačni rezultati. 1991. Republički zavod za statistiku Srbije. Beograd.

Vladimir Filipović

‘ANTE MARKOVIĆ’S POLITICAL PARTY’:
ALLIANCE OF REFORM FORCES OF YUGOSLAVIA
– FOUNDATION, PROGRAMME AND 1990 ELECTIONS

Summary

The article follows the political party Alliance of Reform Forces of Yugoslavia, founded in July 1990 by the last president of the Federal Executive Council of Yugoslavia, Ante Marković. The party was a political action by which Ante Marković wanted to capitalize his own popularity and gain political legitimacy in a democratic system. Article presents the activities and organization of the party from its establishment to participation in the elections in the four Yugoslav republics in 1990 – Bosnia-Herzegovina, Serbia, Montenegro and Macedonia. Attention is paid to the most important aspects of the party’s program – the market economy and the preservation of the Yugoslav state. At the same time, the article analyses the criticism directed at the party by various political opponents throughout Yugoslavia. Furthermore, the article analyses the unsuccessful participation of the Alliance of Reform Forces of Yugoslavia in the first democratic elections in 1990. It is concluded that the party failed in its activities with regard to approaching the lower classes of society and achieving a significant electoral result against national parties. For the purpose of this article available scientific and memoir literature and extensive newspaper sources were used.

Keywords: Ante Marković, Alliance of Reform Forces of Yugoslavia, 1990 Elections, Reforms, Breakup of Yugoslavia

Vladimir Filipović je docent na Libertasu međunarodnom sveučilištu.

Kontakt: **Vladimir Filipović**, Libertas međunarodno sveučilište, Trg J. F. Kennedy 6b, 10000 Zagreb. E-mail: vfilipovic@libertas.hr